

Om visse gamle kort som kilde til skov- og landskabshistorie

Af Eiler Worsøe

Når man anvender gamle kort som kilde til landskabshistorie, specielt til skovenes historie, opdager man af og til afvigelser mellem det, de forskellige typer af kort viser. Det kalder på en forklaring. For at få mere at vide om udvalgte korts brugbarhed som kilde har jeg sammenlignet *Johannes Mejers kort fra omkring 1650, Forarbejderne til Videnskabernes Selskabs kort fra 1780 erne, Videnskabernes Selskabs kort og i en del tilfælde de omkring 100 år yngre matrikelkort med gode signaturer, der igen mest er baseret på gode udskiftningskort.*

Af økonomiske og tidsmæssige grunde har jeg kun undersøgt forholdene i ret begrænsede områder bestemt ud fra de for mig lettest tilgængelige kort. Imidlertid er det min opfattelse, at materialet er tilstrækkeligt til at belyse ligheder og forskelle mellem de forskellige typer af kort. Jeg går ud fra, at kort, der er

målt senere end de ovennævnte, uden videre er til at stole på i næsten alle forhold.

Johannes Mejers kort

Mejers kort »*Medelsom Herred med tilgrænsende Steder i Wiborg Stift*« dækker omtrent samme område som den del af »*Videnskabernes Selskabs Kort over Dronningborg og Kalø Amter*«, der ligger vest for Djursland. Mejers korts »ledelinier« er de store åer Gudenå og Nørreå, der løber fra vest til øst og med de store tilløb Tange Å og Lilleå. Disse fire åer er nogenlunde korrekt anbragt. De øvrige sidevandløb synes afsat meget tilfældigt. Rækker af runde bakker synes at skulle vise skrænter langs ådalene samt andre bakkedrag. Kortets byer er mod øst anbragt nogenlunde fornuftigt, mens kortet mod vest er ganske forvrænget.

Kortet anfører kun fire signaturer: herregårde, landsbyer med og lands-

Eiler Worsøe (f. 1925), dyrlæge, naturvejleder. Har som amatør studeret botanik samt skov-, landskabs- og landbrugshistorie og undervist som gæstelærer i disse fag bl.a. på Skovskolen. Forfatter til en række artikler og bøger om de nævnte emner senest med bogen »Skovbilleder fra en svunden tid«, som er udkommet 2000 udgivet af Skovhistorisk Selskab. († april 2001).

byer uden kirke samt enestegårde. Påtegnede træer, der alle er ens, må formodes at betyde skov, men det er ikke anført. Af områdets mangfoldige skove før og nu er kun vist skovene til Ulstrup Gods, de førhen sammenhængende skove til Himmestrup, Løvskal, Kolbæk og Krog, den noget for store og ganske udhulede Tinbæk Hestehave samt lidt skov ved Fussingø og Fussingsø. Man kan spørge sig, hvorfor netop disse skove er taget med. Tilmed er de ganske ukorrekte af form og størrelse. Af områdets mange egekrat er ingen vist.

Det siger sig selv, at Mejers kort ikke er meget værd som kilde til skovenes historie lige før krigene mod Sverige omkring 1660 endsige som kilde til egekrattenes forhold. At Mejers kort er så mangelfuldt fremgår blandt andet ved sammenligning med *Christian Vs Matrikel af 1688* og af de omkring 100 år yngre matrikelkort.

For at se, om samme mangelfuldhed findes ved andre af Mejers kort har jeg set på det vestligere kort, som omfatter *den østlige del af Hammerum Herred*. Her ser man snart, at hele kortet er så fortegnet, at man må tvivle om, at Mejer overhovedet har været i området endsige målt det op. Dog har han anbragt skov ved Lægdsgård, hvor der i nutiden stadig findes små skovrester. Måske har han bare hørt om denne skov. Til gengæld mangler Isenskov, som stod på Isenbjerg, skønt der ved skovsyn i 1661 fandtes mange hundrede store

træer (Oksbjerg 1996). Heller ikke dette kort medtager egekrat. Dertil skal dog siges, at det drejer sig om en egn, der i nutiden ingen egekrat har, måske var der heller ingen egekrat på Mejers tid. Som eksempel på Mejers mangelfulde topografiske oplysninger kan jeg nævne, at det kæmpestore og stadigt delvist bevarede Fandens Dige, som engang har hegnet mellem Isenskovs udmark og høengene langs Isenbæk, er anbragt på den forkerte led. Så også topografisk må man erkende, at Mejers kort i det store og hele er værdiløst som kilde.

Videnskabernes Selskabs kort

Fra 1766, men i hovedagen i 1780'erne, blev der opmålt kort i 1:20.000 som forarbejde til et sæt af landsdækkende, topografiske kort. Disse forarbejder kan man købe affotograferede i den målestok, som man ønsker. De er af stor tydelighed og detaljeringsgrad. De har en del navne, målepunkterne, gerne gravhøje og kirker, er vist, og man kan tilmed se sigtelinierne mellem målepunkterne. De giver os utilsigtet oplysning om landskabets bevoksningsgrad og de deraf affødte udsynsmuligheder. Skovnavne er kun anført på større, sammenhængende skovarealer.

Forarbejderne er fra 1768 til 1825 tegnet sammen til større kort i målestoksforhold 1:120.000 og så store, at 17 kort dækker Danmark undtagen Anholt, Læsø og Bornholm, der hver har deres særlige kort i måle-

stoksforhold 1:60.000 og København 1:80.000.

Man må gå ud fra, at det er forholdene på opmålingstidspunktet, som dækkes. Men der kan naturligvis være foretaget senere tilføjelser. På kortene 1:120.000 er målelinierne ikke taget med, og – derfor? – heller ikke gravhøjene. Enkelte høje er dog vist ved, at deres navne er anført. Skovnavne er slet ikke taget med.

På de Forarbejder, som dækker det først omtalte område, – *den vestlige del af Dronningborg og Kalø Amter* – har jeg optalt i alt 115 skove og krat. På de sammmentegnede kort er medtaget 108 af dem. Afvigelserne omfatter syv krat og en lille skov. Af kratene må man på grund af beliggenheden antage, at de fire var ellekrat, fordi de stod på våd bund, mens de tre var »andre krat«, formentlig mest af eg. Særligt ellekrat, men også andre krat blev normalt før udskiftningen af jordfællesskabet og skovindfredningerne ikke anset for at være skov. Kun hvis der var en større mængde overstandere af eg i dem, ser det ud til, at de blev opfattet og signeret som skov. Først efter skovindfredningerne kunne man opleve, at der i et til fredskov udset areal var skovsignatur, hvor der stod: »her findes ingen skov«. Det var områder, som var »egnet til skovs opelskelse«, som der står i *Skovforordningen af 1805*.

Ud over de nævnte forsvundne skove og krat viser Forarbejderne for samme område 18 krat, som er med-

taget på det endelige kort. Et af dem er og har sikkert altid været ellekrat på grund af dets våde voksested. Ind til vore dage er to af de øvrige krat forsvundet helt. Det ene var sandsynligvis et ellekrat, for det lå i engene ved Gudenåen. Tre af de øvrige krat kan stadig i år 2000 til nød betegnes krat. Resten er vokset op til skov eller som oftest til skov med led-sagende plantage.

Skovområdernes størrelse, som den var for et par hundrede år siden, kan vi ikke sikkert kontrollere. På grund af de præcise målinger må man tage kortenes gengivelse til efterretning. Ikke alle skovgrænser har kunnet vises helt præcist, fordi skovene som regel ikke var hegnede og opløste sig mod agerjord og overdrev med spredte træer i græsbund. Ofte blev skovgrænsen efter få målinger tegnet ind efter øjemål (Hansen 1982). Der var ikke alene træer i agrene, der var også små agre i skovene (Worsøe 1979). Det kunne kortene ikke tage højde for. I nogle tilfælde, for eksempel ved Tvillum, har man brugt skovhjørner eller skovhaler til målepunkter, så der må man have regnet skovgrænsen for at ligge fast. Gærder er ikke vist på de topografiske kort, men nok på mange af matrikelkortene. Det er normalt forholdene på opmålingstidspunktet, som dækkes af de trykte udgaver af kortene.

Den samlede konklusion, som kan drages af disse oplysninger, er – ikke overraskende – at man ved sammen-

Stednavn	Forarbejde	Videnskabernes Selsk.	Matrikelkort
Dyrby Krat	+	0	+
Velds Krat	0	0	0
Skaun Dybdal	0	0	0
Fårup Dybdal	0	0	+
Tebbestrup Krat	0	0	+
Ry Galgebakke	0	+	+
Tyreng Buske	+	+	+
Sødal Skov/Torup Krat	+	+	
Hjermind Krat	+	0	0
Hvidding Krat	0	0	0
Trinderup Krat	+	+	
Onsild Krat	0	0	
Løvel Krat	0	0	
Kistrup Krat	+	0	
Bjergskov, Væth	0	0	0
Hald Østerkrat	+	+	+
Killedals Bakker	0	0	+
Krathøj Krat, Øls	+	+	
Kielstrup Krat	+	0	
Egelund, Aidt	+	0	
Søndermølle Krat	0	0	
Gjern Bakker	+	+	+

Fig. 1. Oversigt 1. Egekrattene i den vestlige halvdel af Videnskabernes Selskabs Kort over Dronningborg og Kalø Amter 1787. Flertallet af disse bevoksninger har været anset for egekrat i 1688. Dog var Ry Galgebakke, den sydlige halvdel af Gjern Bakker og Sødal Skov regulær skov i 1700-tallet. De to førstnævnte er ganske sent blevet ødelagte, og Sødal Skov er kun blevet ødelagt mod sydøst, hvor den i en årrække blev kaldt Torup Krat. Disse forhold fremgår af forskellige kort.

tegningen til mindre målestok har valgt at stryge en del krat samt de mindste skovstykker. Konsekvensen i, hvad der er fravalgt, er ikke fuldstændig. En meget lille skov er strøget, mens andre lige så små skovstumper er taget med. Ellekrat er

med sikkerhed kun taget med i et enkelt tilfælde. Måske har de, der sammmentegnede Forarbejderne, ikke selv haft kendskab til de enkelte landskabers detaljer. Der er så kommet et skøn ind i billedet af, hvad de syntes, der skulle med.

Egekrat

De jyske egekrat er næsten alle rester af fortids skove, omend nogle af dem har været helt væk eller kun været pur i lyngen gennem en periode som følge af misbrug i svunden tid. Egekrattene har således normalt en lang historie. Af nyere oprindelse er visse tilgroningskrat eller -skove, der er opstået i heder og andre græsgange, fordi egen kan spire i græs og tåle dyrenes bid i modsætning til for eksempel bøg. Disse nye egeforekomster er ikke medtaget i denne undersøgelse.

I området, som dækkes af den vestlige halvdel af det ovenfor nævnte »Kort over Dronningborg og Kalø Amter 1791« findes der i nutiden 22 egekrat (oversigt 1). De er i hovedsagen optalt efter Gram et. al. (1944). På Forarbejderne er medtaget 12 af disse krat, mens de 10 ikke er taget med. På det sammentegnede kort er kun syv af nutidens egekrat kommet med, mens de øvrige 15 ikke er vist. Man har altså valgt at stryge nogle af krattene, men vi kender ikke begrundelsen for den beslutning.

Det forholdt sig sådan, at kun overskov blev regnet for skov af godsejerne. Underskovene – skove af alle andre træarter end eg og bøg – var bøndernes, og de kendte nok deres værdi, for det var deres. Og de drev underskovene med stævning – nedskæring i fast omdrift – så længe underskoven var intakt. Det må tilføjes, at egekrat i det vestlige Jylland og forskellige andre steder er blevet

opfattet og drevet som underskov der, hvor ingen godsejer havde sat sig på ejendomsretten.

Hvad kortsignering angår, så har kratsignatur på steder dækket over ødelagt skov, andre steder over stævnet skov. Det skyldes sandsynligvis, at korttegnerne ikke har gjort sig forskellen klar. Hvor der fandtes mange overstandere eller tømmertræer i underskoven, vil jeg tro, at skoven er blevet signeret som overskov, for sådan har kortmålerne opfattet den. Træer behøvede ikke at stå ret tæt for at blive regnet for overskov eller, som godsejeren ville have sagt, for skov.

Man må gå ud fra, at når et egekrat findes på Forarbejderne, så har det været at se i naturen, da kortet blev målt. For matrikelkortene, som er økonomiske kort, er det nok ofte lidt anderledes. For selv om krattet var nystævnet, så vidste man lokalt, at det var der. Når en del egekrat ikke er med på de ældste matrikelkort, er forklaringen formentlig, at det drejede sig om krat i områder, der var så hårdt afgræsset, at krattet reelt var ødelagt som produktionsgrundlag for træ. Det var almindeligt i hedeegnene i de senere århundreder (Dalgas 1886-88). Dertil kommer, at der tit var tidsforskydning mellem Forarbejderne og de ældste matrikelkort. Det kan have bidraget til uoverensstemmelserne.

Af seks krat, der findes på Forarbejderne over det omhandlede område, viser ældste matrikelkort krat i

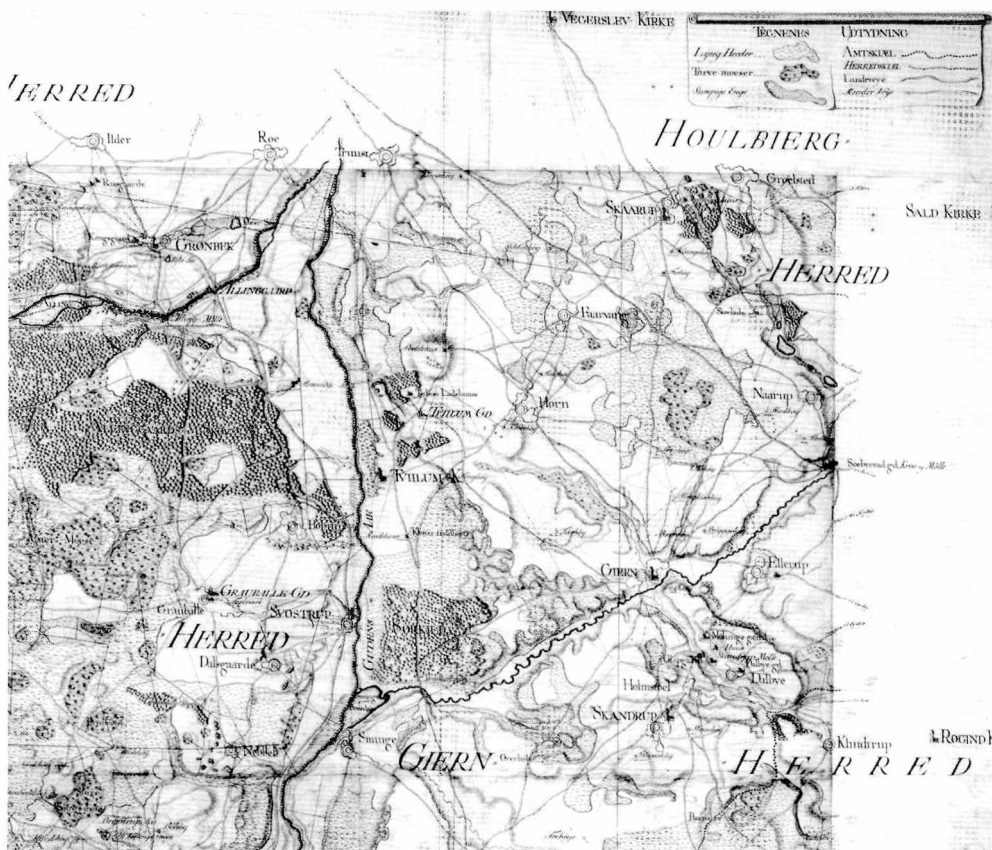

Fig. 2. Udsnit af Forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort nr. 1. Midt i kortet ses Tvillum kirke, sydøst for den ligger Gjern og stik sydfor ses en skov, Sørkiel, i Gjern Bakker. Nord for skoven er der hede. I heden ses Kloster Troldhøj og et stykke østligere Åshøj. Der er ikke vist træer mellem de to punkter. Kortet viser en masse sigte- eller målelinier som for eksempel fra Vegerslev (Vejerslev) til Gjern, hvor der må have været frit udsyn på kortets måletidspunkt. De endnu bevarede del af Sørkiel-skoven har karakter af at være opvokset af krat med stærkt vrange, gerne flerstammede træer af eg og bøg. Ca. 1900 var der i følge lokale oplysninger overvejende pur i bakkerne, kun enkelte steder nogle stumper af skov. Gengivet med tilladelse af Kort & Matrikelstyrelsen.

tre tilfælde og intet krat i de øvrige tre. I fire tilfælde viser ældste matrikelkort krat, hvor Forarbejderne ikke har noget. I fem tilfælde er der fuld overensstemmelse mellem de tre typer kort.

Hvor der er et krat i nutiden, så må det i det mindste på en eller anden måde have overlevet i sin tid. Det kan det have gjort rent bogstaveligt og lokalt på samme sted. Egene kan også have sået sig i græsgang og hedelyng, men så må der have været frøtræer i nærheden. De selvsåede ege kan så igen være blevet gjort til genstand for stævningsdrift. I så fald er det sandsynligt, at der er kratsignatur på kortet et sted i nærheden i det mindste på Forarbejderne og matrikelkortene, for agern må jo være kommet fra et sted ikke for langt borte. Mange ege bærer frugt tidligt, og overstandere er altid gamle nok til at bære frugt i oldenår. Mus kan sprede agern 75 meter og skovskader kan sprede endnu længere.

Da de stykker, man stævnede, som regel kun var $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ hektar i hver omdrift, kan man ikke på kortene konstatere, om de stævnede stykker blev målt med eller ej. Var genvæksten af stævnede ege kommet godt i gang, havde landmåleren i det mindste muligheden for at få egekrattet med. Måske er det de tilfælde, som er endt med at blive vist som kratsignatur på Forarbejderne.

Hvor kort viser krat, får man ikke noget at vide om disse krats daværende tilstand. Hvor der i nutiden er

egekrat, og de gamle kort i stedet viser hede eller overdrev, må der være en forklaring på, hvorfor netop de krat ikke kom med, når de alligevel var der. Vi ved således ikke, hvor almindelig stævningsdrift i egekrat og andre krat på tør bund var i gamle dage. Man vil gætte på, at den i skovens tid var særdeles udbredt. Som skovene svandt, svandt også stævningsdriften, fordi træet blev så kostbart, at det førte til overudnyttelse, ikke mindst i det vestlige Jylland. Når man så når frem mod kortenes tid omkring 1800, har krattene ofte været væk. Mange steder var de væk længe før, oftest sandsynligvis i tidlig middelalder (Dalgas 1886-88). Et andet eksempel er, at af nutidens egekrat omkring Varde er alle nævnt i Christian V's matrikel, men heller ikke flere.

I mange tilfælde befandt krattene sig i nedskåret tilstand på hårdt afgræsset bund. Den tilstand indebærer, at egen må overleve alene med rodkud (Worsøe 1982). Når de bliver slemt bidt af de græssende dyr, kan de give sig til at vokse vandret nede i lyngen som flere meter lange, slangeagtige skud. Så er der absolut intet at se med mindre, man roder nede i lyngen. Egen kan vente i årevis, inden den sender rodkud op til vejrs. Det kan bævreassen også, men som regel skyder den op før egen, når begge arter er blevet hugget samtidigt. Alligevel sejrer egen altid i det lange løb.

Når og hvis de græssende dyr bli-

Stednavn	Forarbejde	Videnskabernes Selsk.	Matrikelkort
Leret Krat	+	0	+
Nr. Snede Vesterkrat	+	+	
Kromandens skov	+	+	+
Grønlund	+	+	+
Boest Krat	+	+	
Holt Krat	+	+	+
Stenholt Krat	+	+	+
Brandekrat	+	+	+
Sepstrup Krat	+	+	+
Bøskov Krat	+	+	+
Løgager Skov	+	+	+
Hjortballe krat	0	0	+
Knopgård Krat	+	+	
Ansø Møllekrat	+	0	+

Fig. 3. Oversigt 2. Egekrattene i Vrads Herred. Tre af matrikelkortene har jeg ikke ved hånden.

ver flyttet et andet sted hen for en tid, får egenes rods kud den nødvendige fred til at skyde mere lodret op. Det kan de gøre på få år, så de har muligheden for at nå over bidhøjde, mens der er græsningsfred. Det stadium, som i de sidste mange år kun har kunnet ses få steder, var endnu for 50-60 år siden almindeligt (Gram et al. 1944). Men 1700-tallets landmålere, der ikke kunne se noget krat, vidste sikkert slet ikke, at det havde været der – endsige at det ville komme igen mange år senere. Det er nok forklaringen på, at så mange krat ikke er at se på de topografiske kort. Der imod kan de ofte ses på de ældste gode matrikelkort, fordi de var en registrering af bøndernes da eksisterende økonomiske interesser,

som disse kort havde til hensigt at opregne.

Hvor krattene var ødelagte og forhuggede til sidste pind, så snart skuddene var blevet tykke nok til kosteskafter, skulle der ikke megen græsning til, før krattet døde helt ud og blev til lynghede, siger Dalgas (1886-88).

Forhold i Vrads Herred

For at få et indtryk af om de ovenfor beskrevne forhold også gjaldt andre steder, har jeg undersøgt tilsvarende kort over en del af Vrads Herred, dog ikke Johannes Mejers fortegnede kort. Her skal vi se på Forarbejderne og på *det sammentegnede kort over Aakær, Skanderborg og Silkeborg Amter med flere fra 1787* samt på de

ældste matrikelkort, som jeg har haft ved hånden (oversigt 2).

Vi kender i nutiden 14 egekrat i Vrads Herred. De 13 er medtaget på Forarbejderne og fandtes altså som krat i 1780erne. 11 af disse krat er overført til de sammentegnede kort. Jeg har fundet 10 af de 14 krat på de ældste matrikelkort, men sammenfaldet er ikke fuldstændigt, som det fremgår af oversigt 2. Et stort krat, Leret Krat, er vist såvel på Forarbejderne som på matrikelkortet, men det er alligevel ikke medtaget på det endelige kort.

Forholdene i Nørvang Herred

I forbindelse med et projekt, som jeg udførte for den del af Nørvang Herred, der ligger i området syd for Rørbæk Sø, samlede jeg med samme hensigt som ovenfor nogle kortdata fra Forarbejderne, fra *Videnskabernes Selskabs Kort over Lundenæs Amt 1803* (de 6 første rækker i oversigt 3) og fra *Silkeborg Amt 1787* (de

sidste 4 rækker i oversigt 3) samt fra de ældste matrikelkort.

Af disse ni krat er de 4 vist på alle tre typer af kort. Når man har valgt ikke at medtage Risager Krat på det sammentegnede kort, skyldes det nok, at det var ganske lille.

Når nutidens skov langs Ballesbæk ikke kom med, tror jeg, at det skyldes, at det er en selvsået, lav skov, der er vokset op, efter at kortene blev målt, og ikke et egekrat præget af hugst og stævning. Træerne står i den slugt, hvor Ballesbæk løber, før den ender i Rørbæk Sø. skoven består i hovedsagen af eg og almindelig tørst. Egene er meget mere uensaldrede, end stammerne i et egekrat ville have været.

En anden besynderlighed er det, at Koutrup Skov er vist som underskov på det ældste matrikelkort, men alligevel har navn som skov. Det fortæller om, hvordan egekrat kan være blevet til ved skovødelæggelse. Man kunne tilføje, at det nu igen er blevet

Stednavn	Forarbejde	Videnskabernes Selsk.	Matrikelkort
Skovsbøl Krat	+	+	+
Lindet Krat	+	+	+
Nr. Kollemorten Krat	+	+	0
Brøgerø	0	0	+
Ballesbæk	0	0	0
Koutrup Vesterkrat	+	+	+
Nr. Tinnet Krat	+	+	+
Risager Krat	+	0	+
Koutrup Skov	0	0	+

Fig. 4. Oversigt 3. Egekrattene i den nordlige del af Nørvang Herred.

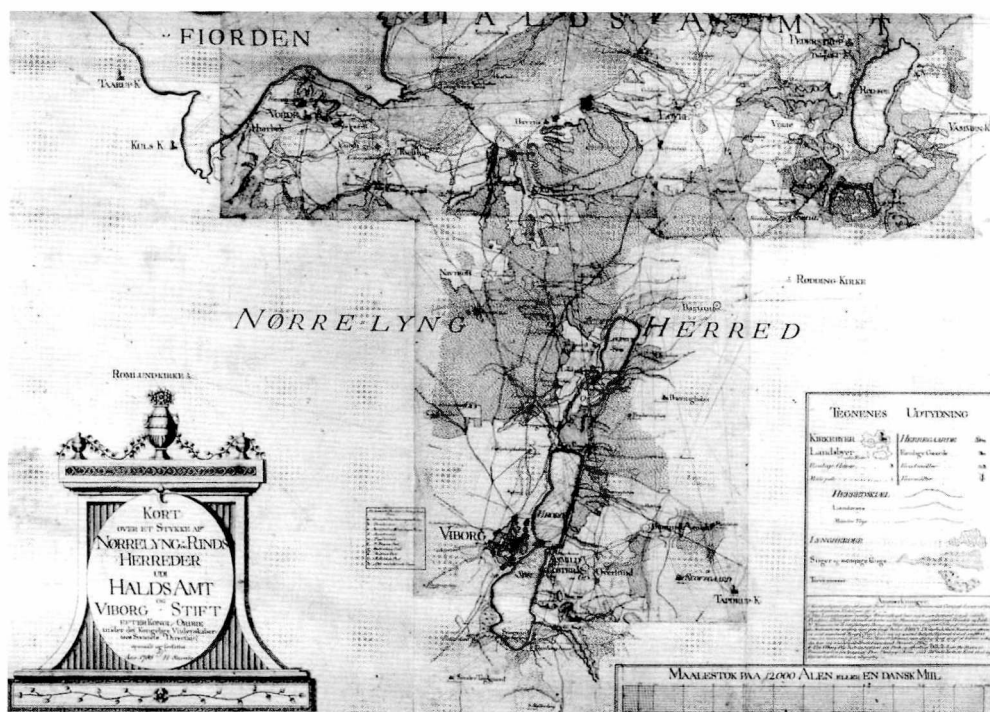

Fig. 5. Udsnit af Forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort nr. 2. Mod nord-vest ses Hjarbæk Fjord, mod nordøst Rød-Søe og mod syd Viborg med sine søer. Stik nord for Viborg ligger Skals Å omgivet af enge samt Havris, enestegård i dalens sydside. Nu kan vi lokalisere landsbyen Kistrup og straks nord for den et krat. Det er vist med en særlig signatur, der kan ses af signaturforklaringen på andre Forarbejder. Man kan konstatere, at Kistrup Krat ikke kom med på kort nr. 2. Gengivet med tilladelse af Kort & Matrikelstyrelsen.

til skov, hvor blot nogle få af egne er vrang og derved viser tilbage til den tilstand, der herskede for 200 år siden.

Måleforhold og andre særlige ting

Man mener at vide, at landet hen i 1700-årene var ekstremt træfrit,

men egentlig ved vi ikke med sikkerhed, hvad der fandtes af spredte træer i landskabet. Formentlig var der kun få høje træer, men dertil kom mindre og oftest stævnedede træer på større arealer. Forarbejderne viser det slet ikke, de viser kun, hvilke målelinier, der har været brugbare.

Det er helt tydeligt, at man meget

Fig. 7. Udsigt mod nord til Lille Troldhøj og åsen, som strækker sig mod øst til Åshøj. Nu er alt dækket af træer, løv eller nål, bortset fra toppen af Lille Troldhøj, der nyligt er blevet ryddet.

oftere har målt fra gravhøje end fra kirker. Det kunne se ud til at skyldes, at mange kirker ikke havde noget tårn og derfor ikke var gode udsigtspunkter. Nogle af de kirker, hvorfra der udgår meget lange målelinier til fjerne punkter, ses i Trap (1963) at have haft tårne i 1780erne som for eksempel de tre kirker i Viborg by samt kirkerne i Rostrup, Vinderslev, Vindum og Vinkel. Derimod havde kirkerne i Aidt og Vejerslev ikke tårne på måletidspunktet i 1780erne, skønt der udgik lange målelinier fra dem – måske sad man på taget? Et sted syd-øst for Vinkel var der rejst et trigonometrisk signal, som er vist på Forarbejdet, hvor det synes at have været placeret på nutidens Bavnehøj.

Det kunne være fristende at afprø-

ve udsigtsforholdene fra mange af de viste målepunkter på de forskellige gravhøje. Desværre vil det ikke så let kunne gennemføres, enten fordi de i nutiden ligger inde i dyrkede marker, eller fordi de er skjult i plantager, som er plantet gennem de sidste 125 år. Mange af gravhøjene synes også at være blevet ødelagt i mellemtiden. Men det er tydeligt nok, hvorfor man ikke mere kan se de halvanden km fra Kloster Troldhøj – som nutiden Lille Troldhøj i Gjærn Bakker hed førhen – til Åshøj 104 meter o.h.. For det, der i 1780 var hede, er siden groet til med skov, som spærrer for ethvert udsyn ikke kun mellem høje, men også fra dem.

Et andet fænomen, der påkalder sig opmærksomhed, er en del grav-

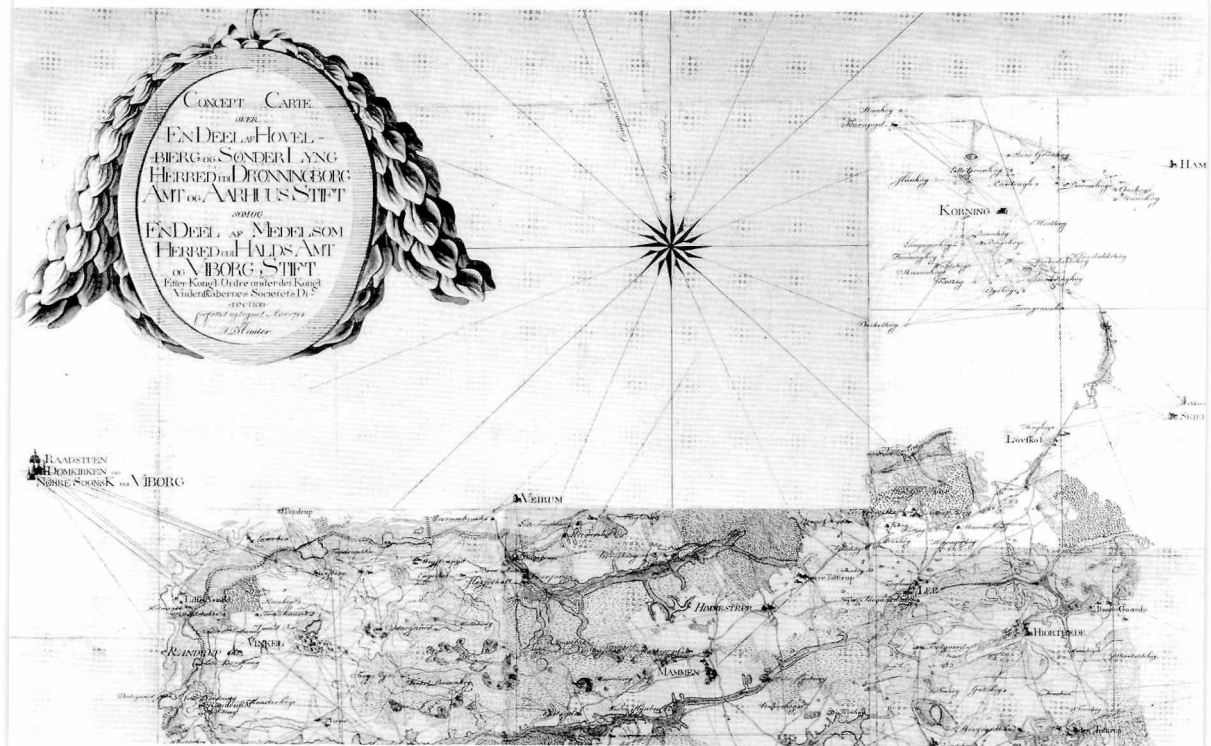

Fig. 6. Udsnit af Forarbejde til Videnskabernes Selskabs kort nr. 2. Mod nordvest bemærkes Viborg by helt uden for det egentlige kort. Fra byen udgår lange målelinier til fjerne, men synlige punkter, der mest er gravhøje. Mod sydøst fra Viborg møder man Vinkel og sydøst for Vinkel ses påskrevet »Bavnehøj« og ved siden af »Trig. sign«. Nordøst for kortets sammenhængende del er vist et omfattende system af målelinier ved K(v)orning og ved Skiern Kirke. Gengivet med tilladelse af Kort & Matrikelstyrelsen.

høje med forkrøblede, men efterhånden ret kraftige ege. Det er nærliggende at antage, at disse høje har ligget i egekrat, som siden er blev ryddet undtagen på højene. Sådan var det måske også i sidste ende for meget længe siden. Det drejer sig om høje nær Tvilumgård, ved Fårup

Dybdal og lidt nord for Nørre Snede. På måletidspunktet i 1780erne var der vel eg i nærheden af de pågældende høje, men der var ingen sammenhængende krat, der indesluttede disse høje, og som nu er ryddet. Trævæksten på højene kan i stedet have den forklaring, at højene lå i

den græssede udmark, hvor dyr og hugst fik de mange opvoksede ege på højenes tørre grund til at udvikle sig som andre egekrat. Rigelig forekomst af anemoner fjernt fra anden skov antyder imidlertid ældgammel skovbund.

At man kunne se langt ud over hederne i Vrads Herred er naturligt nok. Men der skulle ikke andet end et egekrat som Brande Krat til, før man var nødt til at måle udenom. Selvfølgelig kunne man heller ikke

måle tværs gennem skovene ved Silkeborg Langsø og omkring Silkeborg Vandmølle. Det var meget bedre i det åbne land mod vest.

Utallige målelinier krydser sø og fjord. Ved Randers er der målt fra den højt liggende, tårnløse kirke i Krstrup, men også fra et lille bindingsværkskapel i Vorup mod højepunkter i bakkerne nordenfjords. Fra ingen af de to steder kan man i nutiden se nordsiden af Randers Fjord.

Fra landsbyen Hald nord for Ran-

Fig. 8. Bakken med Kistrup Krat i nutiden. Krattets flora med bemærkelsesværdige arter som kantet konval, forskelligbladet tidsel og sort fladbælg fortæller, at her aldrig har været pløjet, og at der aldrig har været mørkt, for det kan ingen af de nævnte arter tåle. De forvredne træer i krattet viser, at der nok i en periode har været tale om egepur i græsgang.

ders er der sigtet på Gassum Kirke. Det blev ikke gjort fra Hald Kirke, der ligger i kote 88,5 + tårnets højde, men fra bakken Langbjerg vestfor, hvor vindmøllerne nu står i kote 98,5.

I det tilsyneladende helt flade land syd for Overgård er der målt fra landsbyen Bjerger ud over maderne, strandengene, til poldene, de små øer uden for kysten. Ser man efter på et moderne kort, viser det sig, at der er et højdepunkt i nævnte landsby på 13 meter over havet, hvor maderne

østfor kun ligger i kote 0,4. Det er bare ikke til at erkende, når man står på stedet.

Der blev ikke målt fra eller til Langå Kirke, for den ligger nede i et hul. Ej heller blev der målt fra Vester til Øster Velling Kirker eller til noget andet punkt i disse to byer, skønt de kun ligger halvanden kilometer fra hinanden. Man havde formentlig ikke brug for det mål, ellers er der nemlig ikke sparet på målelinier, hvor der var behov for dem.

LITTERATUR

- Dalgas, C., 1886-1888: Fortids- og Fremtidsskovene i Jyllands Hedeegne. – Hedeselskabets Tidsskrift 4, 5, 6.
- Gram et al., 1944: De jyske Egekrat og deres Flora. – Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Biologiske Skrifter. Bind III, Nr. 2.
- Hansen, N., 1982: Ågerup Sogn. – Utrykt speciale i geografi ved Københavns Universitet.
- Oksbjerg, E., 1996: Vrads herred. Landskabshistorie. – Them kommune, Them.
- Trap, J.P., 1963: Danmark. 5 udgave, bind VII. Gads Forlag, København.
- Worsøe, E., 1979: Stævningsskovene. – Danmarks Naturfredningsforenings Forlag, København.
- Worsøe, E., 1982: Kan egen danne rodkud? – Urt 1982: 18-25.

KORT

- Matrikelkort, original I over diverse ejerlav. – Kort & Matrikelstyrelsen, København
- Nørlund, N.E. (udg.) 1942: Johannes Mejers Kort over det danske Rige. Bind 2. – Munksgaards Forlag, København.
- Videnskabernes Selskabs Kort nr. 1, 2 & 7 samt Forarbejderne hertil, der har samme numre. Kort & Matrikelstyrelsen, København.